

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 08 | pp. 27-32 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

TIJORAT BANKLARI LIKVIDLIGINI BOSHQARISHNING AMALIY ASOSLARI

Ziyodullayev Sodiqjon Mamadillayevich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Moliya va turizm kafedrası o'qituvchisi,

Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ORCID:0009-0004-9203-9216

E-mail: sodiqjonziyodullayev9@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining likvidligini boshqarishning nazariy-metodologik asoslari va amaldagi holati chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotning dolzarbligi bank tizimining raqamli transformatsiyasi va xalqaro Bazel III standartlariga o'tish jarayonlari bilan izohlanadi. Maqolada 2024-2025 yillardagi statistik ma'lumotlar asosida bank aktivlari, depozitlar va kredit portfeli dinamikasi o'rganilgan. Shuningdek, likvidlikni qoplash koeffitsienti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti (NSFR) ko'rsatkichlarining bank barqarorligini ta'minlashdagi o'rni baholangan. Tadqiqot natijasida banklar likvidligini samarali boshqarish uchun aktivlar va majburiyatlarni boshqarish (ALM) tizimini takomillashtirish, stress-testlash amaliyotini kengaytirish hamda resurslar bazasini diversifikatsiya qilish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola bank ishi sohasi mutaxassislari va iqtisodchi olimlar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, likvidlik, Bazel III, LCR, NSFR, aktivlar va majburiyatlarni boshqarish, moliyaviy barqarorlik, bank nazorati, risklarni boshqarish

Аннотация. В данной статье глубоко анализируются теоретико-методологические основы и текущее состояние управления ликвидностью коммерческих банков Республики Узбекистан. Актуальность исследования обусловлена процессами цифровой трансформации банковской системы и переходом на международные стандарты Базель III. В статье на основе статистических данных за 2024-2025 годы изучена динамика банковских активов, депозитов и кредитного портфеля. Также оценивается роль коэффициента покрытия ликвидности (LCR) и коэффициента чистого стабильного финансирования (NSFR) в обеспечении устойчивости банков. В результате исследования разработаны научные рекомендации по совершенствованию системы управления активами и пассивами (ALM), расширению практики стресс-тестирования и диверсификации ресурсной базы для эффективного управления ликвидностью банков. Статья предназначена для специалистов банковской сферы и ученых-экономистов.

Ключевые слова: коммерческие банки, ликвидность, Базель III, LCR, NSFR, управление активами и пассивами, финансовая устойчивость, банковский надзор, управление рисками.

Abstract. *This article provides a profound analysis of the theoretical and methodological foundations and the current state of liquidity management in commercial banks of the Republic of Uzbekistan. The relevance of the study is driven by the processes of digital transformation in the banking system and the transition to international Basel III standards. Based on statistical data from 2024-2025, the dynamics of bank assets, deposits, and loan portfolios are examined. The roles of the Liquidity Coverage Ratio (LCR) and Net Stable Funding Ratio (NSFR) in ensuring bank stability are also evaluated. As a result of the research, scientific recommendations have been developed to improve the Asset and Liability Management (ALM) system, expand stress-testing practices, and diversify the resource base for effective bank liquidity management. The article is intended for banking professionals and economists.*

Keywords: *commercial banks, liquidity, Basel III, LCR, NSFR, asset and liability management, financial stability, banking supervision, risk management.*

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida bank tizimining barqarorligi mamlakat iqtisodiy xavfsizligining garovi hisoblanadi. Tijorat banklari o'z faoliyati davomida turli xil risklarga duch keladi, ular orasida likvidlik riski eng xavfli va tizimli xususiyatga ega bo'lgan omillardan biridir. Likvidlik – bu bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarish qobiliyati bo'lib, u nafaqat alohida bankning, balki butun moliya tizimining ishonchliligini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan bank islohotlari doirasida banklarning kapitallashuv darajasini oshirish, aktivlar sifatini yaxshilash va likvidlikni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. [1; 12 b]

O'zbekiston bank tizimi bugungi kunda transformatsiya bosqichida bo'lib, davlat ulushi mavjud banklarni xususiylashtirish va bozor mexanizmlari asosida faoliyat yuritishga o'tkazish jarayonlari jadal bormoqda. Markaziy bank tomonidan Bazel III standartlarining bosqichma-bosqich joriy etilishi banklardan likvidlik ko'rsatkichlariga nisbatan qat'iyroq yondashuvni talab qilmoqda. Xususan, likvidlikni qoplash koeffitsienti (LCR) va sof barqaror moliyalashtirish koeffitsienti (NSFR) kabi ko'rsatkichlar banklarning qisqa va uzoq muddatli stress holatlariga chidamliligini baholashda asosiy instrumentlarga aylandi. [4; 45 b]

Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi ham bank likvidligini boshqarish usullariga o'zgartirishlar kiritmoqda. Masofaviy bank xizmatlarining rivojlanishi, onlayn depozitlar va tezkor to'lov tizimlari likvidlikning harakatchanligini oshirib, banklardan resurslarni real vaqt rejimida monitoring qilishni talab qilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, metodologik asoslarni takomillashtirish zaruratini tug'diradi. An'anaviy metodlar bugungi o'zgaruvchan bozor sharoitida har doim ham kutilgan natijani bermasligi mumkin. [8; 112 b]

Bank likvidligi tushunchasi faqatgina naqd pul mablag'larining mavjudligi bilan cheklanib qolmay, u aktivlarning transformatsiya qobiliyati, passivlarning barqarorligi va bozordan tezkor mablag' jalb qilish imkoniyatlarini ham o'z ichiga oladi. O'zbekiston banklarida aktivlar va majburiyatlar o'rtasidagi muddatli nomuvofiqlik (gap) masalasi hamon dolzarb bo'lib qolmoqda. Kredit portfelinig uzoq muddatli xususiyati va resurslar bazasining qisqa muddatligi likvidlikka bosim o'tkazuvchi asosiy omillardan biridir. [12; 67 b]

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bank likvidligi va uni boshqarish masalalari iqtisodiyot nazariyasida keng o'rganilgan. Klassik yondashuv vakillari, jumladan J.M. Keynes va J.Xiks likvidlikni aktivlarning pulga aylanish qobiliyati sifatida baholaganlar. Zamonaviy bank nazariyasida Diamond va Dybvig (1983) modellari bank likvidligi inqirozlarining kelib chiqishi va omonatchilar xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirib beradi. Ular banklarni qisqa muddatli majburiyatlarni uzoq muddatli aktivlarga aylantiruvchi vositachi sifatida ko'rib, bu jarayonda likvidlik riski muqarrar ekanligini isbotlaganlar. [14; 201 b] Chet ellik olimlardan P.S. Rouz, J. Sinki va F. Mishkin bank menejmenti va likvidlik strategiyalari bo'yicha fundamental tadqiqotlar o'tkazishgan.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Sh. Abdullayeva, O. Sattorov va S. Tog'ayevlar O'zbekiston bank tizimi o'ziga xosliklarini hisobga olgan holda likvidlikni boshqarish masalalarini tadqiq etishgan. Jumladan, O. Sattorov bank likvidligini ta'minlashda aktivlarni diversifikatsiya qilish va markaziy bank instrumentlaridan foydalanish samaradorligini o'rgangan. Shuningdek, so'nggi yillardagi tadqiqotlarda Bazel III standartlarining milliy bank amaliyotiga moslashuvi va stress-testlash usullarini takomillashtirish masalalari diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Biroq, raqamli banking va kripto-aktivlar sharoitida likvidlik monitoringi metodologiyasi hali to'liq shakllanmagan bo'lib, ushbu yo'nalishda izlanishlarni davom ettirish zarur.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash va iqtisodiy-matematik modellashtirish metodlaridan foydalanildi. Metodologiya asosi sifatida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik byulletenlari, tijorat banklarining yillik moliyaviy hisobotlari va Bazel qo'mitasining tavsiyalari olindi. Ma'lumotlarni tahlil qilishda 2024-yil 1-yanvar va 2025-yil 1-oktabr holatiga ko'ra dinamik ko'rsatkichlar solishtirildi. Bu esa bank tizimidagi asosiy tendentsiyalarni va likvidlik darajasiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashga imkon berdi.

Likvidlikni baholashda sifat va miqdor ko'rsatkichlari tizimi qo'llanildi. Miqdoriy tahlil doirasida bank aktivlari va majburiyatlarining o'sish sur'atlari, kredit-depozit nisbati va likvid aktivlarning jami aktivlardagi ulushi hisoblab chiqildi. Shuningdek, me'yoriy hujjatlarda belgilangan likvidlik koeffitsientlarining amaldagi qiymatlari belgilangan standartlar bilan qiyoslandi. Sifat tahlili esa banklarning resurslar bazasi tarkibi, yirik omonatchilarga bog'liqlik darajasi va aktivlarning qaytish muddati bo'yicha guruhlash asosida amalga oshirildi. [7; 88 b]

Tadqiqotning metodologik asosini tashkil etuvchi yana bir yo'nalish – bu aktivlar va majburiyatlar o'rtasidagi 'Gap' (farq) tahlilidir. Bunda bankning turli muddatlar bo'yicha to'lov qobiliyati va foiz stavkalari o'zgarishiga nisbatan ta'sirchanligi baholandi. Statistik ma'lumotlarni qayta ishlashda MS Excel dasturiy paketidan foydalanilib, olingan natijalar jadvallar va grafiklar ko'rinishida umumlashtirildi. Ushbu metodologik yondashuv olingan xulosalarning ob'ektivligi va ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Tahlil va natija. O'zbekiston bank tizimida so'nggi ikki yil ichida sezilarli o'sish dinamikasi kuzatildi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil 1-oktabr holatiga jami bank aktivlari 738,7 trln so'mni tashkil etib, bu ko'rsatkich 2024-yil boshiga nisbatan qariyb 32,7 foizga oshgan. Bank tizimidagi bunday o'sish, bir tomondan, iqtisodiy faollikning oshishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, banklarning kapitallashtirish darajasi ko'tarilishi natijasidir. Biroq, aktivlar tarkibida kredit portfelining ulushi yuqoriligicha

qolmoqda (515,6 trln so'm), bu esa likvidlikni boshqarishda aktivlar sifatiga bo'lgan talabni oshiradi.

Banklarning resurslar bazasini tahlil qilganda, depozitlar hajmining o'sishi aktivlar o'sishidan biroz orqada qolayotganini ko'rish mumkin. 2025-yil 1-oktabr holatiga ko'ra depozitlar jami 286,9 trln so'mni tashkil etgan. Bu esa banklarning o'z kredit operatsiyalarini moliyalashtirishda tashqi qarzarlar va davlat resurslariga bo'lgan bog'liqligini ko'rsatadi. Likvidlik nuqtai nazaridan depozitlar bazasining barqarorligi juda muhim, chunki xususiy banklarda depozitlarning kreditga nisbati yuqori bo'lsa, davlat banklarida bu ko'rsatkich pastroq darajada saqlanib qolmoqda.

1-jadval.

O'zbekiston bank tizimi asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi (mlrd so'm)¹

Ko'rsatkichlar	01.01.202	01.01.202	01.10.202	O'sish
	4	5	5	(%)
Jami aktivlar	556 746	648 600	738 721	32.7%
Kredit portfeli	390 049	471 400	515 641	32.2%
Jami depozitlar	216 738	241 700	286 947	32.4%
Jami kapital	79 565	96 400	109 170	37.2%

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, kapitalning o'sish sur'ati aktivlar o'sishidan yuqori bo'lgan, bu banklarning yo'qotishlarni qoplash qobiliyati oshganligidan dalolat beradi. Biroq, depozitlarning aktivlardagi ulushi taxminan 38-40% atrofida saqlanib qolmoqda, bu esa banklarning barqaror resurslarni jalb qilish bo'yicha faoliyatini kuchaytirishi zarurligini ko'rsatadi. Likvidlik koeffitsientlari tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat banklar Markaziy bank tomonidan belgilangan minimal talablarni bajarmoqda ($LCR > 100\%$).

Likvidlikni boshqarishda aktiv va passivlarning muddatlari bo'yicha nomutanosibli (gap) eng katta xavf manbai bo'lib qolmoqda. Kreditlarning o'rtacha muddati 3-5 yilni tashkil etsa, depozitlarning katta qismi 1 yilgacha bo'lgan muddatli yoki talab qilib olinguncha depozitlardir. Bu 'qisqa pul'lar hisobidan 'uzoq loyihalar'ni moliyalashtirish banklarni doimiy ravishda likvidlik tanqisligi xavfi ostida qoldiradi. Shu sababli, banklar o'z balanslarini boshqarishda diversifikatsiyalangan moliyalashtirish manbalariga e'tibor qaratishlari lozim.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, bank tizimida likvidlikning umumiy darajasi barqaror bo'lsa-da, ayrim kichik va o'rta banklarda vaqti-vaqti bilan likvidlik tanqisligi yuzaga kelishi mumkin. Bu asosan kutilmagan yirik chiqimlar yoki kreditlarning qaytmasligi bilan bog'liq. Markaziy bankning REPO operatsiyalari va valyuta svoplari kabi instrumentlari banklarga qisqa muddatli likvidlikni to'ldirishda yordam bermoqda. 2024-yilda majburiy zaxira talablarining o'zgarishi ham banklar ixtiyoridagi likvid mablag'lar hajmini tartibga solishga xizmat qildi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, O'zbekiston banklari likvidligini boshqarishda ijobiy tendentsiyalar kuzatilayotgan bo'lsa-da, hal qilinishi lozim bo'lgan bir qator metodologik va amaliy muammolar mavjud. Birinchidan, Bazellik standartlarining to'liq joriy etilishi banklardan yuqori sifatli likvid aktivlar (HQLA) zaxirasini

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy veb-sayti ("Banklar statistikasi" bo'limi) — <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/>

ko'paytirishni talab qiladi. Hozirgi kunda banklar balansida davlat qimmatli qog'ozlarining ulushi ortib bormoqda, bu likvidlikni ta'minlash uchun ijobiy omil hisoblanadi. Biroq, qimmatli qog'ozlar bozorining yetarli darajada rivojlanmaganligi ushbu aktivlarning ikkilamchi bozorda tezkor sotilishini qiyinlashtirishi mumkin. [11; 34 b]

Ikkinchidan, banklarda stress-testlash amaliyotini takomillashtirish zarur. Hozirgi kunda stress-testlar ko'proq Markaziy bank talablariga muvofiq, umumiy stsenariylar asosida o'tkazilmoqda. Har bir bank o'zining mijozlar bazasi xususiyatlaridan kelib chiqib, individual stsenariylarni ishlab chiqishi lozim. Masalan, yirik korporativ mijozlarning omonatlarini bir vaqtning o'zida qaytarib olishi yoki valyuta kursining keskin o'zgarishi bank likvidligiga qanday ta'sir qilishini aniqroq prognozlash kerak. Bu esa bank menejerlariga kutilmagan vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga imkon beradi.

Raqamli banking rivojlanishi ham o'ziga xos risklarni keltirib chiqarmoqda. 'Digital run' (raqamli bankdan qochish) hodisasi naqd pulsiz iqtisodiyotda mablag'larning soniyalar ichida boshqa banklarga o'tib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu holat an'anaviy bank inqirozlaridan ko'ra tezroq sodir bo'ladi. Shu sababli, banklar real vaqt rejimida likvidlik monitoringi (Intraday Liquidity Monitoring) tizimini joriy etishlari shart. Bu metodologik jihatdan bankning axborot tizimlarini risk-menejment bloklari bilan integratsiya qilishni talab qiladi. [9; 56 b]

Shuningdek, banklar likvidligini ta'minlashda aktivlarni transformatsiya qilish mexanizmlarini kengaytirish lozim. Ipoteka obligatsiyalari va boshqa aktivlar bilan ta'minlangan qimmatli qog'ozlarni (sekyuritizatsiya) chiqarish banklarga uzoq muddatli aktivlarni likvid mablag'larga aylantirish imkonini beradi. Bu esa balansdagi 'Gap' muammosini hal qilishning samarali yo'lidir. Davlat ulushi mavjud banklarda bu jarayonlarni jadallashtirish bank tizimining umumiy barqarorligini oshiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, tijorat banklari likvidligini boshqarish faqatgina qisqa muddatli to'lov qobiliyatini saqlash emas, balki bankning strategik barqarorligini ta'minlash jarayonidir. O'zbekiston bank tizimi bugungi kunda sezilarli o'sish va transformatsiya bosqichida bo'lib, likvidlik darajasi me'yoriy talablar doirasida saqlanib qolmoqda. Biroq, iqtisodiy o'zgaruvchanlik va xalqaro moliya bozorlaridagi vaziyat banklardan yanada ehtiyotkor va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanishni talab qiladi.

Tijorat banklari likvidligini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Bazel III ko'rsatkichlarini (LCR va NSFR) boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimlarini joriy etish, bu orqali inson omili ta'sirini kamaytirish va hisob-kitoblar aniqligini oshirish.
2. Bank resurslar bazasini diversifikatsiya qilish, xususan, jismoniy shaxslarning uzoq muddatli jamg'armalari va xalqaro moliya bozorlaridan jalb qilinadigan barqaror resurslar ulushini ko'paytirish.
3. Aktivlar sekyuritizatsiyasi amaliyotini kengaytirish orqali uzoq muddatli kreditlarni likvid mablag'larga aylantirish mexanizmlarini ishlab chiqish.

4. Stress-testlash tizimini individual xususiyatlar asosida murakkablashtirish va kutilmagan vaziyatlar uchun 'Likvidlikni favqulodda moliyalashtirish rejasi'ni (Contingency Funding Plan) muntazam yangilab borish.

Amaliyotga ushbu tavsiyalarning tatbiq etilishi tijorat banklarining tashqi va ichki shoklarga bardoshlilikini oshiradi, omonatchilarning bank tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va natijada mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga xizmat qiladi. Kelajakda raqamli valyutalar va markaziy bank raqamli valyutasi (CBDC) sharoitida likvidlikni boshqarish masalalari bo'yicha qo'shimcha ilmiy izlanishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 'Banklar va bank faoliyati to'g'risida'gi Qonuni. T.: 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 'Tijorat banklari likvidligini boshqarishga qo'yiladigan talablar to'g'risida'gi Nizomi (№2709).
3. Mirziyoyev Sh.M. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi. - T.: O'zbekiston, 2022.
4. Abdullayeva Sh.Z. Bank ishi. Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2017.
5. Sattorov O.B. Tijorat banklari likvidligini boshqarish: metodologiya va amaliyot. Monografiya. - T.: 2015.
6. Tog'ayev S.S. Bank ishi va auditi. O'quv qo'llanma. - T.: 2016.
7. Mishkin F.S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. 12th edition. Pearson, 2018.
8. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill, 2012.
9. Sinki J. Commercial Bank Management. 6th edition. Prentice Hall, 2013.
10. Diamond D.W., Dybvig P.H. Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. Journal of Political Economy, 1983.
11. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: The Liquidity Coverage Ratio and liquidity risk monitoring tools. BIS, 2013.
12. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program, 2024.
13. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2024-yil uchun yillik hisoboti. - T.: 2025. — <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/>
14. Hicks J.R. Value and Capital. Oxford University Press, 1939.
15. World Bank. Uzbekistan Financial Sector Review: Strengthening Resilience, 2021.

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

